

การเสริมสร้างความปรองดองสมานฉันท์ เพื่อยกระดับการพัฒนา

วัด ประชา รัฐ สร้างสุข ในจังหวัดสงขลา

The Empowerment of Reconciliation for Lifting up Development of “Wat Pracha Rath Project Create Happiness” in Songkhla Province

พระครูวิจิตรศีลาจาร, กัณตภณ หนูทองแก้ว, พระครูปลัดอริชัย สุวฑฺฒโน

Phrakruwichitsilachan, Kuntaphon Nuthongkaew,

Phrakhrupaladathit Suvaddho

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมมาโคกราช

Mahamakut Buddhist University Srithammasokkarat Campus

Corresponding Author, E-Mail: supreecha8886@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) วิเคราะห์สภาพการเสริมสร้างความปรองดองสมานฉันท์ ตามการพัฒนาวัด ประชา รัฐ ในจังหวัดสงขลา 2) วิเคราะห์ปัจจัยที่เสริมสร้างความปรองดองสมานฉันท์ ตามการพัฒนาวัด ประชา รัฐ ในจังหวัดสงขลา และ 3) สร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับรูปแบบการเสริมสร้างความปรองดองสมานฉันท์ ตามการพัฒนาวัด ประชา รัฐ ในจังหวัดสงขลา การวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยรวบรวมข้อมูลทางเอกสาร สัมภาษณ์เชิงลึก จำนวน 25 รูป/คน และจัดเวทีเสวนากลุ่ม จากผู้เชี่ยวชาญและผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 10 รูป/คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ และวิเคราะห์ข้อมูลโดยวิธีพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า

1. สภาพทั่วไปของรูปแบบการเสริมสร้างความปรองดองสมานฉันท์ มีการระดับการพัฒนาวัด ประชา รัฐ ในจังหวัดสงขลา เป็นแนวคิดจากโครงการวัด ประชา รัฐ สร้างสุข หนึ่งในโครงการภายใต้แผนปฏิบัติการพระพุทธศาสนาต้านสาธารณูปการ โดยมีเป้าหมายเพื่อให้วัดมีการพัฒนาทางด้านกายภาพ มีสิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อการเสริมสร้างสุขภาวะเป็นสถานที่สงบร่มเย็นเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ชุมชน จึงจำเป็นต้องมีการพัฒนาระดับวัดให้เป็นศูนย์กลางของชุมชน

2. ปัจจัยที่เสริมสร้างความปรองดองสมานฉันท์ เพื่อยกระดับการพัฒนาวัด ประชา รัฐ ในจังหวัดสงขลา คือ 2.1) การนำหลัก 5 ส. มาใช้ ซึ่งประกอบไปด้วย สะสาง สะดวก สะอาด สุขลักษณะ และสร้างนิสัย 2.2) การนำหลักสัปปายะ 7 กับการพัฒนาวัดและชุมชน ในทางพระพุทธศาสนา หมายถึง สิ่งที่สบายหรือสภาพที่เอื้อที่เกื้อกูลต่อการอยู่ดี และการที่จะพัฒนาชีวิตที่เกื้อหนุนต่อการเจริญภาวนา และ 2.3) ควรปฏิบัติตามแนวพันธกิจ 3 ประการ

ได้รับบทความ: 11 สิงหาคม 2567; แก้ไขบทความ: 20 ตุลาคม 2567; ตอรับตีพิมพ์: 22 ตุลาคม 2567

Received: August 11, 2024; Revised: October 20, 2024; Accepted: October 22, 2024

ของโครงการวัด ประชา รัฐ สร้างสุข ประกอบด้วย (1) การพัฒนาพื้นที่ทางกายภาพของวัด และชุมชนให้สะอาด ร่มรื่น สวยงาม เป็นสถานที่สัปปายะ (2) การพัฒนาพื้นที่ทางสังคมและการเรียนรู้ของวัดและชุมชนด้วยวิถีวัฒนธรรมเชิงพุทธ (3) การพัฒนาพื้นที่จิตใจและปัญญาของวัดและชุมชนตามแนวพระพุทธศาสนา โดยมีวัดเป็นศูนย์กลาง และประชาชนกับภาครัฐเป็นฝ่ายร่วมด้วยช่วยกัน

3. การนำเสนอการเสริมสร้างความปรองดองสมานฉันท์ เพื่อยกระดับการพัฒนา วัด ประชา รัฐ ในจังหวัดสงขลา ผ่านรูปแบบที่เรียกว่า PMI Model ประกอบด้วย P (Principle) คือ หลักการ M (Method) คือ วิธีการ I (Ideology) คือ อุดมการณ์

คำสำคัญ: วัด, ประชา, รัฐ, สัปปายะ, ปรองดองสมานฉันท์

Abstract

The purpose of this research were: 1) to analyze the conditions for promoting reconciliation according to the development of Wat Pracha Rath in Songkhla Province 2) to analyze factors that promote harmony and reconciliation according to the development of Wat Pracha Rath in Songkhla Province and 3) to create knowledge about the model for strengthening reconciliation according to the development of Wat Pracha Rath in Songkhla Province. This research is qualitative research by collecting document data, In-depth interviews with 25 participants and group discussions. from 10 experts. Research tools include interviews and data analysis using descriptive methods.

The research result found that:

1. General conditions of the model for strengthening reconciliation and unity. There is a development level of Wat Pracha Rath s in Songkhla Province. It is an idea from the project of Wat Pracha Rath creating happiness, one of the projects under the plan for reforming Buddhist affairs in the area of public utilities. The goal is for temples to develop physically, have an environment conducive to strengthening health, and be peaceful and cool places as centers of community learning. Therefore, it is necessary to develop and elevate temples to be centers of the community.

2. Factors promoting harmony to elevate the development of Wat Pracha Rath in Songkhla province are: 2.1) Applying the 5S principle, which consists of Sort, Set in order, Clean, Hygiene, and Create Habits; 2.2) Applying

the 7 Sappaya principles to the development of temples and communities. In Buddhism, it means comfortable things or conditions that are conducive to well-being and the development of life that supports meditation; and 2.3) Complying with the 3 missions of the Wat Pracharath Sang Suk Project, consisting of (1) Developing physical areas of temples and communities to be clean, shady, beautiful, and well-supplied places; (2) Developing social and learning areas of temples and communities in accordance with Buddhist cultural practices; (3) Developing mental and intellectual areas of temples and communities in accordance with Buddhism, with temples as the center and the public and government sectors collaborating to help each other.

3. Presentation on strengthening reconciliation to enhance the development of Wat Pracha Rath Project in Songkhla Province through a model called the PMI Model consisting of P = Principle, M = Method, I = Ideology.

Keywords: Wat, Pracha, Rath, Sappaya, Harmonize Reconciliation

1. บทนำ

สังคมไทยเป็นสังคมที่ยอมรับนับถือพระพุทธศาสนาแต่ครั้งโบราณกาล คนไทยส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนา ได้รับการหล่อหลอมด้วยหลักธรรมคำสอนและวิถีวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา วิถีชีวิตของคนไทยจึงมีความสัมพันธ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับพระพุทธศาสนา แต่เมื่อสังคมโลกเปิดกว้างขึ้นทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง เทคโนโลยีและวัฒนธรรม ส่งผลให้สังคมไทยเข้าไปสู่กระแสแห่งยุคโลกาภิวัตน์ ซึ่งมีผลทั้งทางบวกและทางลบ ทำให้สังคมไทยต้องเผชิญกับภาวะวิกฤตในหลายด้านทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และด้านสิ่งแวดล้อม จากภาวะวิกฤตที่เกิดขึ้นส่งผลกระทบต่อกิจการพระพุทธศาสนาทั้งทางตรงและทางอ้อม นำมาซึ่งวิกฤตศรัทธา ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของพระพุทธศาสนาในสังคมไทย ทำให้เกิดการปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนา เพื่อให้พระพุทธศาสนาเป็นที่พึ่งทางจิตใจและเป็นหลักในการดำเนินชีวิตได้อย่างแท้จริง

ต่อมามหาเถรสมาคมและรัฐบาลได้เห็นชอบร่วมกันในการอนุมัติแผนยุทธศาสตร์การปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนา ระยะ 5 ปี และ 20 ปี ซึ่งเกิดจากการระดมความคิดเห็น กรองและเห็นชอบร่วมกันของคณะสงฆ์ทั่วทุกภูมิภาคตามมติมหาเถรสมาคม ในการประชุมครั้งที่ 5/2559 (มติที่ 106/2559) และในการประชุมครั้งที่ 2/2560 เมื่อวันที่ 30 มกราคม 2560 ที่มีมติเห็นชอบแผนแม่บทการปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนา โดยมีวิสัยทัศน์คือ “พระพุทธศาสนามั่นคง ดำรงศีลธรรม นำสังคมสันติสุขอย่างยั่งยืน” อันเป็นการดำเนินการตามแผนยุทธศาสตร์ชาติที่ว่า “มั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน” อย่างเป็นรูปธรรม แผนยุทธศาสตร์การปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนา ประกอบด้วย พันธกิจ 6 ด้าน ตามพันธกิจคณะสงฆ์ คือ

1) ด้านการปกครอง 2) ด้านศาสนศึกษา 3) ด้านศึกษาสงเคราะห์ 4) ด้านเผยแพร่ 5) ด้านสาธารณูปการ 6) ด้านสาธารณสงเคราะห์ นอกจากนี้ยังได้เพิ่มภาระงานพิเศษอีก 1 ด้าน คือ ด้านการพัฒนาพุทธมณฑลให้เป็นศูนย์กลางพระพุทธศาสนาโลก เป็นการดำเนินการภายใต้ ค่านิยม (Core Value) ที่ว่า “อุทิศตนเพื่อพระพุทธศาสนา สู่การพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืน” (คณะกรรมการฝ่ายสาธารณูปการ มหาเถรสมาคม, 2563: 1)

สำหรับแผนยุทธศาสตร์การปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนายังได้กำหนด ยุทธศาสตร์ไว้ 4 ด้าน คือ 1) สร้างความมั่นคงด้านพระพุทธศาสนา 2) ยกระดับกระบวนการบริหารจัดการภายใน 3) พัฒนาองค์กรแห่งการเรียนรู้เชิงพุทธ 4) มีทรัพยากรเพียงพอในการขับเคลื่อนกิจการพระพุทธศาสนา เพื่อให้การดำเนินการตามแผนยุทธศาสตร์การปฏิรูป กิจการพระพุทธศาสนา บรรลุวัตถุประสงค์ตามวิสัยทัศน์ที่กำหนด คณะกรรมการประสานงาน แผนยุทธศาสตร์ในการปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนา (คปพ.) จึงได้ดำเนินการจัดทำ แผนปฏิบัติการประจำปีงบประมาณ 2561 จำนวน 14 โครงการ เช่น โครงการขยายโอกาสทางการศึกษาสู่สังคม, โครงการยกระดับหมู่บ้านรักษาศีล 5, โครงการวิปัสสนากรรมฐานเพื่อ พัฒนาทุนมนุษย์, โครงการวัด ประชา รัฐ สร้างสุข, โครงการสาธารณสงเคราะห์เพื่อสังคม, โครงการพัฒนาพุทธมณฑลสู่ศูนย์กลางพระพุทธศาสนาโลก เป็นต้น

ในวิถีดั้งเดิมของคนไทย วัดเป็นสถานที่ผู้คนในทุกระดับมาใช้บริการ จนทำให้วัด กลายเป็นที่สุมรวม ไม่เรียบร้อย ขาดการวางระบบการจัดการเพื่ออำนวยความสะดวกให้กับวัด รวมทั้งการจัดการสิ่งแวดล้อมและขยะภายในวัดยังไม่เป็นระบบ สมาคมส่งเสริมเทคโนโลยี ไทย-ญี่ปุ่น สถาบันอาศรมศิลป์ได้ร่วมมือกับสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส) และสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จึงได้ดำเนินการ พัฒนาโครงการวัดสร้างสุขและวัดบันดาลใจ เพื่อพัฒนารูปแบบและนำแนวคิด 5 ส ซึ่งประกอบไปด้วย สะสาง สะดวก สะอาด สร้างมาตรฐาน และสร้างวินัย ลงสู่บริบทของวัด รวมถึงการนำแนวคิดการออกแบบพื้นที่ตามหลักภูมิสถาปัตยกรรมมาใช้ในการพัฒนาวัดให้ เป็นสถานที่สัปปายะ เป็นอาศรมที่รื่นรมย์มีความสวยงามตามหลักภูมิสถาปัตยกรรมไทย เป็นศูนย์กลางของชุมชนที่จะนำไปสู่การเสริมสร้างสุขภาวะทั้งทางด้านกายภาพ จิตใจ สังคม และปัญญาสืบต่อไป

ดังนั้นจากที่กล่าวมาในข้างต้น ผู้วิจัยมีความสนใจที่ศึกษาเพื่อหาแนวทางการ เสริมสร้างความปรองดองสมานฉันท์ ตามการพัฒนาวัด ประชา รัฐ ในจังหวัดสงขลา เพื่อให้ วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน เป็นเสาหลักในการพัฒนาคนให้มีคุณภาพทั้งด้านสุขภาพกาย และสุขภาพใจ วัดจึงถือเป็นสถานที่สำคัญต่อวิถีชีวิตของคนไทย จำเป็นที่ต้องมีการส่งเสริม พัฒนาให้วัดกลายเป็นสถานที่ที่ร่มรื่น สวยงาม และเหมาะสมกับการเรียนรู้ เป็นพื้นที่ แบบอย่างด้านกายภาพและด้านจิตใจ ซึ่งเป็นไปตามแนวคิดของ “โครงการวัด ประชา รัฐ สร้างสุข”

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อวิเคราะห์สภาพการเสริมสร้างความปรองดองสมานฉันท์ ตามการพัฒนา วัด ประชา รัฐ ในจังหวัดสงขลา
2. เพื่อสังเคราะห์ปัจจัยที่เสริมสร้างความปรองดองสมานฉันท์ ตามการพัฒนา วัด ประชา รัฐ ในจังหวัดสงขลา
3. เพื่อสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับรูปแบบการเสริมสร้างความปรองดองสมานฉันท์ ตามการพัฒนา วัด ประชา รัฐ ในจังหวัดสงขลา

3. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยในนี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพภาคสนาม โดยมีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

3.1 ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรกลุ่มเป้าหมาย ในการสัมภาษณ์เชิงลึก (In – depth Interview) แบบเจาะจงบุคคล ที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างความปรองดองสมานฉันท์ ตามการพัฒนา วัด ประชา รัฐ ในจังหวัดสงขลา ได้แก่ พระภิกษุสงฆ์ผู้ทรงความรู้ ปราชญ์ผู้ทรงความรู้ นักการศาสนา คณาจารย์ นักวิชาการ จำนวน 25 คน และการเสวนากลุ่ม (Focus Group) ได้แก่ พระภิกษุสงฆ์ผู้ทรงความรู้ ปราชญ์ผู้ทรงความรู้ นักการศาสนา คณาจารย์ นักวิชาการ จำนวน 10 คน

3.2 การศึกษาเอกสาร

เป็นการศึกษาวิเคราะห์และสังเคราะห์เอกสารเกี่ยวกับแนวคิด ทฤษฎี งานวิจัย ที่เกี่ยวข้อง สืบค้นข้อมูลจากเอกสาร งานวิจัย คุชกูนิพนธ์ วิทยานิพนธ์ ตำรา หนังสือ บทความ งานเขียนหอสมุดมหาวิทยาลัยต่าง ๆ รวมถึงสื่อสารสนเทศ โดยเน้นเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างความปรองดอง เพื่อยกระดับการพัฒนา วัด ประชา รัฐ

3.3 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ผู้วิจัยสร้างเครื่องมือในการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth informal interview) ผ่านการตรวจสอบโดยที่ปรึกษาและผู้เชี่ยวชาญ พร้อมทั้งตรวจสอบความเชื่อมั่นของแบบ สัมภาษณ์ โดยผู้เชี่ยวชาญ แบ่งออกเป็น 3 ตอน คือ

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์

ตอนที่ 2 ข้อคำถามเกี่ยวกับสภาพการเสริมสร้างความปรองดองสมานฉันท์ ตามการพัฒนา วัด ประชา รัฐ ในจังหวัดสงขลา

ตอนที่ 3 ข้อเสนอแนะเพิ่มเติมเกี่ยวกับการเสริมสร้างความปรองดอง สมานฉันท์ ตามการพัฒนา วัด ประชา รัฐ ในจังหวัดสงขลา

3.4 การสัมภาษณ์เชิงลึก

ผู้วิจัยได้ดำเนินการสัมภาษณ์เป็นแนวทางในการพูดคุย ชักถามและจดบันทึกพร้อมบันทึกเสียงการสนทนา หลังจากนั้นก็ได้ดำเนินการเรียบเรียงและนำเสนอการบูรณาการองค์ความรู้เกี่ยวกับ “การเสริมสร้างความปรองดองสมานฉันท์ ตามการพัฒนาวัด ประชา รัฐ ในจังหวัดสงขลา”

3.5 การเสวนากลุ่ม

เป็นลักษณะสัมภาษณ์ผู้วิจัยทำการสัมภาษณ์เชิงลึกให้แต่ละคนแสดงความคิดเห็นโดยกำหนดประเด็นตามวัตถุประสงค์ หลังจากนั้นผู้วิจัยนำข้อมูลบทสนทนาของแต่ละคนมาเขียนเพื่อเตรียมวิเคราะห์ข้อมูล

3.6 การวิเคราะห์ข้อมูลและการนำเสนอข้อมูล

ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึก และการสนทนากลุ่ม มาวิเคราะห์สังเคราะห์ โดยนำเสนอผลงานการวิจัยตามลำดับขั้นตอนด้วยวิธีการบรรยายในรูปแบบเชิงคุณภาพตามวัตถุประสงค์และเนื้อหา หลังจากนั้นก็ได้ดำเนินการเรียบเรียงและนำเสนอการบูรณาการองค์ความรู้เกี่ยวกับ “รูปแบบการเสริมสร้างความปรองดองสมานฉันท์ ตามการพัฒนาวัด ประชา รัฐ ในจังหวัดสงขลา”

4. สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง “การเสริมสร้างความปรองดองสมานฉันท์ เพื่อยกระดับการพัฒนาวัด ประชา รัฐ ในจังหวัดสงขลา พบว่า

4.1 สภาพทั่วไปของรูปแบบการเสริมสร้างความปรองดองสมานฉันท์ เพื่อยกระดับการพัฒนาวัด ประชา รัฐ ในจังหวัดสงขลา พบว่า เป็นแนวคิดจากโครงการวัด ประชา รัฐ สร้างสุข เป็น 1 ใน 14 โครงการเชิงยุทธศาสตร์ ที่มีแนวคิดว่ามีชีวิตดั้งเดิมของคนไทย มีวัดเป็นศูนย์กลางชุมชน เป็นเสาหลักในการพัฒนาคนให้มีคุณภาพชีวิตทั้งด้านสุขภาพกายและสุขภาพใจ เพราะวัดถือเป็นสถานที่สำคัญต่อวิถีชีวิตคนไทย เป็นสถานที่ที่ทุกคนทุกระดับมาใช้บริการจนทำให้วัดกลายเป็นที่สกปรกไม่เรียบร้อยขาดการวางระบบการจัดการเพื่ออำนวยความสะดวกให้กับวัด รวมทั้งการจัดการสิ่งแวดล้อมและขยะภายในวัดยังไม่เป็นระบบ โครงการนี้เป็นแผนปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนา ด้านสาธารณูปการ โดยมีเป้าหมายเพื่อให้วัดมีการพัฒนาทางด้านกายภาพ มีสิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อการเสริมสร้างสุขภาวะ เป็นสถานที่ส่งเสริมเย็นเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ชุมชน จึงจำเป็นต้องมีการพัฒนาระดับวัดให้เป็นศูนย์กลางของชุมชน โดยมีหลักการสำคัญ คือ 1) พัฒนาวัดให้เป็นสถานที่สะอาด เรียบร้อย รื่นรมย์ เพื่อจูงใจประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น 2) การปกครองศาสนบุคคลที่พำนักอาศัยอยู่ภายในวัดให้อยู่ด้วยความเรียบร้อย สงบสุข มีการศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยอย่างจริงจัง และปฏิบัติ

ตามพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด เพื่อก่อให้เกิดศรัทธาต่อประชาชน และ 3) ต้องมีการจัดกิจกรรมอันเป็นประโยชน์ต่อประชาชน และสร้างความร่วมมือระหว่างรัฐ ประชาชน และวัด

4.2 ปัจจัยที่เสริมสร้างความปรองดองสมานฉันท์ เพื่อยกระดับการพัฒนาวัด ประชา รัฐ ในจังหวัดสงขลา พบว่า

1. ควรนำหลัก 5 ส. มาใช้ ซึ่งประกอบไปด้วย สะสาง สะดวก สะอาด สุขลักษณะ และสร้างนิสัย เพื่อพัฒนาสังคมไทยสู่ความยั่งยืน โดยมีวัด เป็นศูนย์กลางในการถ่ายทอดแก่ประชาชนทั่วไป และเพื่อสร้างกลไกการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมให้มีวินัยสามารถขับเคลื่อนไปได้ด้วยตนเอง โดยหลัก “5ส” หรือ “5S” นั้นมีที่มาจาก ประเทศญี่ปุ่น ประกอบด้วย 1) สะสาง (Seiri) แยกสิ่งที่ไม่จำเป็น-ไม่จำเป็นต่อการทำงาน เพื่อนำสิ่งที่ไม่จำเป็นออกไปและหาสิ่งที่ไม่จำเป็นมาเติมให้ครบถ้วน 2) สะดวก (Seiton) จัดวางสิ่งของวัสดุอุปกรณ์เครื่องมือต่าง ๆ ให้เป็นระเบียบ เพื่อประหยัดเวลาการค้นหา 3) สะอาด (Seiso) ทำความสะอาดหรือตรวจสอบเครื่องมือทำงานหากพบการชำรุดจะได้ซ่อมแซม 4) สุขลักษณะ-สร้างมาตรฐาน (Seiketsu) วางแนวปฏิบัติเพื่อให้ทุกคนทำได้อย่างต่อเนื่อง และ 5) สร้างนิสัย (Shitsuke) หรือการสร้างวินัยในตัวเอง ซึ่งนำมาประยุกต์ใช้กับการพัฒนาวัดแล้วถือว่าเป็นแนวทางที่ดีเป็นอย่างมาก

2. การนำหลักสัปปายะ 7 กับการพัฒนาวัดและชุมชน ในทางพระพุทธศาสนา หมายถึง สิ่งที่สบายหรือสภาพที่เอื้อที่เกื้อกูลต่อการอยู่ดี และการที่จะพัฒนาชีวิตที่เกื้อหนุนต่อการเจริญภาวนา มีด้วยกัน 7 ประการ ได้แก่ (1) อาวาสสัปปายะ คือ ที่อยู่เหมาะสม สงบ พื้นที่สะอาดสะอาด ไม่พลุกพล่าน (2) โคจรสัปปายะ คือ การเดินทางเหมาะสม ไปมาสะดวก ถนนหนทางเรียบร้อย ไม่ซับซ้อนวกไปวกมา (3) ภัตตสัปปายะ คือ การพุดคุยเหมาะสม สนทนาแต่เรื่องดี ๆ สร้างประโยชน์ให้ตัวเอง ไม่มอมเมาไปในทางที่ผิด (4) บุคคลสัปปายะ คือ บุคคลเหมาะสม มีผู้รู้ ครูบาอาจารย์ และกัลยาณมิตร คอยชี้แนะชักนำไปในทางที่ถูกที่ควร (5) โภชนสัปปายะ คือ อาหารเหมาะสม (6) อุตสัปปายะ คือ อากาศเหมาะสม สดชื่น ร่มรื่น ร่มเย็น ไม่ร้อน ไม่หนาวเกินไป และ (7) อิริยาบถสัปปายะ คือ อิริยาบถเหมาะสม จัดการพื้นที่ให้เย็น นั่ง เดิน ได้อย่างสะดวกสบาย ไม่อึดอัดระหว่างการปฏิบัติธรรมมาเป็นปัจจัยที่เสริมสร้างความปรองดองสมานฉันท์เพื่อยกระดับการพัฒนาวัด ประชา รัฐ ได้เป็นอย่างดี

3. ควรปฏิบัติตามแนว 3-5-7-9 ของโครงการวัด ประชา รัฐ สร้างสุข ประกอบด้วย 3 พันธกิจสู่วัดสวยด้วยความสุข 5 เครื่องมือการทำงาน 7 แนวทางการดำเนินการเพื่อสร้างสัปปายะ 9 แนวปฏิบัติการพัฒนาพื้นที่สู่วัดสร้างสุข

4.3 การบูรณาการองค์ความรู้เกี่ยวกับการเสริมสร้างความปรองดองสมานฉันท์ เพื่อยกระดับการพัฒนาวัด ประชา รัฐ ในจังหวัดสงขลา ควรนำพันธกิจ ของโครงการมาบูรณาการเสริมสร้างความปรองดองสมานฉันท์เพื่อยกระดับการพัฒนาวัด ประชา รัฐ ในจังหวัดสงขลา และเป็นการบูรณาการความร่วมมือระหว่างรัฐ ประชาชน และวัด ในการดำเนินการพัฒนาศูนย์วัดให้เป็นพื้นที่ที่เหมาะสมกับเป็นแหล่งการเรียนรู้ แหล่งพัฒนาจิตและปัญญา

ที่ประกอบศาสนพิธี รวมถึงเป็นแหล่งพักใจด้วย ด้วยการนำหลัก 5 ส มาใช้ ตามวัตถุประสงค์ของโครงการวัด ประชา รัฐ คือ 1) เพื่อพัฒนารูปแบบและนำแนวคิดของ 5 ส ลงสู่บริบทของวัด และชุมชน 2) การนำหลักสัปปายะ 7 ประกอบด้วย (1) อาวาสสัปปายะ (2) โคจรสัปปายะ (3) ภัตตสัปปายะ (4) บุคคลสัปปายะ (5) โภชนสัปปายะ (6) อุตุสัปปายะ และ (7) อิริยาปถสัปปายะ มาใช้เพื่อพัฒนาและจัดระบบฐานข้อมูลองค์ความรู้ในการพัฒนาวัดและชุมชน รวมทั้งการออกแบบพื้นที่ของวัดให้เป็นสัปปายะสถานและการพัฒนาสู่วิถีแห่งอารยสถาปัตย์ 3) การนำหลักการ 3-5-7-9 มาใช้ เนื่องจากพันธกิจเป็นสารตั้งต้นของการยกระดับและสมควรอย่างยิ่งจะได้นำมาเป็นจุดเริ่มต้นในการบูรณาการองค์ความรู้เกี่ยวกับการเสริมสร้างความปรองดองสมานฉันท์ เพื่อยกระดับการพัฒนาวัด ประชา รัฐ ในจังหวัดสงขลา

5. อภิปรายผลการวิจัย

5.1 สภาพทั่วไปของรูปแบบการเสริมสร้างความปรองดองสมานฉันท์ เพื่อยกระดับการพัฒนาวัด ประชา รัฐ ในจังหวัดสงขลา เป็นแนวคิดจากโครงการวัด ประชา รัฐ สร้างสุข หนึ่งในโครงการภายใต้แผนปฏิรูปกิจการพระพุทธศาสนา ด้านสาธารณูปการ โดยมีเป้าหมายเพื่อให้วัดมีการพัฒนาทางด้านกายภาพ มีสิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อการเสริมสร้างสุขภาวะ เป็นสถานที่สงบร่มเย็นเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ชุมชน จึงจำเป็นต้องมีการพัฒนายกระดับวัดให้เป็นศูนย์กลางของชุมชน โดยมีหลักการสำคัญ คือ 1) พัฒนาวัดให้เป็นสถานที่สะอาด เรียบร้อย รื่นรมย์ เพื่อจูงใจประชาชนได้เข้ามาวัดมากขึ้น 2) การปกครองศาสนบุคคลที่พำนักอาศัยอยู่ภายในวัดให้อยู่ด้วยความเรียบร้อย สงบสุข มีการศึกษาเล่าเรียน พระธรรมวินัยอย่างจริงจัง และปฏิบัติตามพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด เพื่อก่อให้เกิดศรัทธาต่อประชาชน และ 3) ต้องมีการจัดกิจกรรมอันเป็นประโยชน์ต่อประชาชน และสร้างความร่วมมือระหว่างรัฐ ประชาชนและวัด มีความสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหาธนีสร จันทวนโณ (วรตันติ) และคณะ (2562: ก) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “รูปแบบการบูรณาการหลักนวกุศลและหลักพุทธธรรมแห่งสัปปายะ เพื่อการพัฒนาวัดสร้างสุขในสังคมดิจิทัล” ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนาวัดสร้างสุข เป็นการพัฒนาอย่างสอดคล้องระหว่างวัด บ้าน และชุมชน ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายจะต้องร่วมมือกันในการพัฒนาและแก้ปัญหาต่าง ๆ โดยเฉพาะพุทธบริษัททั้ง 4 ต้องร่วมกันพัฒนาในกิจกรรมทุกอย่าง สำหรับการพัฒนาวัดสร้างสุขในสังคมดิจิทัลนั้น เน้นการพัฒนาแบบบูรณาการให้เกิดความสมดุลใน 4 ด้าน ได้แก่ 1) ด้านกายภาพ 2) ด้านจิตภาพ 3) ด้านพฤติกรรมภาพ และ 4) ด้านปัญญาภาพ ด้วยการมีส่วนร่วมอย่างเข้มแข็งของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาวัดสร้างสุขในสังคมดิจิทัลอย่างยั่งยืน โดยแนวทางในการพัฒนาวัดสร้างสุขนั้น ได้บูรณาการด้วยปรัชญาหลังนวกุศลของมิเชล ฟูกูต์ และหลักพุทธธรรมแห่งสัปปายะ ประกอบด้วยหลักอาวาสสัปปายะ หลักโคจรสัปปายะ หลักภัตตสัปปายะ หลักบุคคลสัปปายะ หลักโภชนสัปปายะ หลักอุตุสัปปายะ และหลักอิริยาปถสัปปายะ เป็นเครื่องมือการพัฒนาวัดสร้างสุขในสังคมดิจิทัล เพื่อปรับแก้ปัญหาใน 4 ด้าน ได้แก่

ด้านกายภาพ ด้านจิตภาพ ด้านพฤติกรรม และด้านปัญญาภาพ ซึ่งจะก่อให้เกิดการพัฒนาวัดให้เป็นพื้นที่สร้างสุขแก่ทุกคน

5.2 ปัจจัยที่เสริมสร้างความปรองดองสมานฉันท์ เพื่อยกระดับการพัฒนาวัด
ประชา รัฐ ในจังหวัดสงขลา คือ 1) การนำหลัก 5 ส. มาใช้ ซึ่งประกอบไปด้วย สะสาง สะดวก สะอาด และสร้างนิสัย เพื่อพัฒนาสังคมไทยสู่ความยั่งยืน โดยมีวัดเป็นศูนย์กลางในการถ่ายทอดแก่ประชาชนทั่วไป และเพื่อสร้างกลไกการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมให้มีวินัยสามารถขับเคลื่อนไปได้ด้วยตนเอง โดยหลัก “5ส” หรือ “5S” นั้นมีที่มาจาก ประเทศญี่ปุ่น ประกอบด้วย (1) สะสาง (Seiri) แยกสิ่งที่ไม่จำเป็น-ไม่จำเป็นต่อการทำงาน เพื่อนำสิ่งที่ไม่จำเป็นออกไปและหาสิ่งที่จำเป็นมาเติมให้ครบถ้วน (2) สะดวก (Seiton) จัดวางสิ่งของวัสดุอุปกรณ์เครื่องมือต่าง ๆ ให้เป็นระเบียบ เพื่อประหยัดเวลาการค้นหา (3) สะอาด (Seiso) ทำความสะอาดหรือตรวจสอบเครื่องมือทำงาน หากพบการชำรุดจะได้ซ่อมแซม (4) สุขลักษณะ-สร้างมาตรฐาน (Seiketsu) วางแนวปฏิบัติเพื่อให้ทุกคนทำได้อย่างต่อเนื่อง และ (5) สร้างนิสัย (Shitsuke) หรือการสร้างวินัยในตัวเอง ซึ่งนำมาประยุกต์ใช้กับการพัฒนาวัดแล้วถือว่าเป็นแนวทางที่ดีเป็นอย่างมาก 2) การนำหลักสัปปายะ 7 กับการพัฒนาวัดและชุมชน ในทางพระพุทธศาสนา หมายถึง สิ่งที่สบายหรือสภาพที่เอื้อที่เกื้อกูลต่อการอยู่ดี และการที่จะพัฒนาชีวิตที่ เกื้อหนุนต่อการเจริญภาวนา มีด้วยกัน 7 ประการ (1) อาวาสสัปปายะ (2) โฉจรสัปปายะ (3) ภัตตสัปปายะ (4) ปุคคลสัปปายะ (5) โภชนสัปปายะ (6) อุตุสัปปายะ และ (7) อิริยาปถสัปปายะ มาเป็นปัจจัยที่เสริมสร้างความปรองดองสมานฉันท์เพื่อยกระดับการพัฒนาวัด ประชา รัฐ ได้เป็นอย่างดี และ 3) ควรปฏิบัติตามแนวพันธกิจ 3 ประการ ของโครงการวัด ประชา รัฐ สร้างสุข ประกอบด้วย (1) การพัฒนาพื้นที่ทางกายภาพของวัดและชุมชนให้สะอาด ร่มรื่น สวยงาม เป็นสถานที่สัปปายะ (2) การพัฒนาพื้นที่ทางสังคมและการเรียนรู้ของวัดและชุมชนด้วยวิถีวัฒนธรรมเชิงพุทธ (3) การพัฒนาพื้นที่จิตใจและปัญญาของวัดและชุมชนตามแนวพระพุทธศาสนา โดยมีวัดเป็นศูนย์กลางและประชาชนกับภาครัฐเป็นฝ่ายร่วมด้วยช่วยกัน มีความสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหาเสถียร สุวโจ (มณีนวรงค์) (2561: ก) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “รูปแบบการพัฒนาวัดสร้างสุขด้วยสัปปายะตามแนวพุทธจิตวิทยา” ผลการวิจัยพบว่า สภาพปัญหาของวัดและแนวคิดการพัฒนาวัดสร้างสุขด้วยสัปปายะตามแนวพุทธจิตวิทยาในจังหวัดสระบุรี จากการวิเคราะห์ SWOT พบว่า จุดแข็งของวัดในจังหวัดสระบุรี มีวัดรปฏิบัติมุ่งสู่วิถีการปฏิบัติธรรม มีความสงบ ปราศจากการรบกวน โดยสภาพบริเวณรอบ ๆ ถือเป็นเขตเมือง มีความเจริญ ไปมาสะดวก สามารถหาพาหนะเดินทางได้ง่าย บรรยากาศในวัดสะอาด สงบ ร่มรื่น โปร่ง ลมพัดเย็นสบาย โฉจรตามรอบ ๆ บริเวณวัดพระพุทธบาทและมีชุมชนอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น จุดอ่อน คือ การจัดสภาพแวดล้อมมีสภาพไม่เอื้อต่อความเป็นสัปปายะและบ้านชุมชนรอบวัด มีความกลัวการเปลี่ยนแปลงและการทำลายความเป็นโบราณสถานของวัด และยังมีความสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระครูสิริธรรมบัณฑิต และคณะ (2564: ก) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “รูปแบบการ

พัฒนาวัดด้วยวิถี 5 ส โครงการวัด ประชา รัฐ สร้างสุข ของวัดมิ่งเมืองมูล” ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนาวัดด้วยวิถี 5ส เพื่อสร้างสัปปายะ คือ สะสาง สะดวก สะอาด สร้างมาตรฐาน และสร้างวินัย ได้รับการสนับสนุนจากชุมชนรอบวัด กลไกการสนับสนุนจากสำนักสนับสนุนสุขภาวะองค์กร และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ได้ดำเนินการตามระบบและกลไกของโครงการ จนทำให้วัดมิ่งเมืองมูลได้รับโล่รางวัล “สัปปายะ” เป็นวัดต้นแบบ และบริษัท ควอลิตี้ เซรามิก จำกัด เป็นองค์กรต้นแบบประจำจังหวัดลำปาง ผลการวิจัย พบว่า ส่วนของเครือข่ายที่ร่วมพัฒนาวัด 5ส มีผลประโยชน์ความพึงพอใจอยู่ในระดับมากที่สุด ส่วนคณะศรัทธาวัดมิ่งเมืองมูล มีผลประโยชน์ความพึงพอใจอยู่ในระดับมากที่สุด และส่วนภาพรวม ผลประโยชน์ความพึงพอใจอยู่ในระดับมากที่สุด ผลการพัฒนารูปแบบการนำเสนอผ่านเว็บไซต์ wat3.com พบว่า การใช้สื่อมัลติมีเดีย รูปภาพ และเรื่องเล่าเผยแพร่ในสื่อสังคมเป็นหลัก และใช้วิธีการฝังเนื้อหาเชื่อมโยงจากเฟซบุ๊กดอทคอม และแชร์เนื้อหาออกไปยังโปรไฟล์ของเจ้าอาวาส กลุ่มชุมชน และกลุ่มเครือข่ายความร่วมมือพัฒนาวัด ทำให้ผู้สนใจเข้าไปมีส่วนร่วมกับสื่อสังคมและเว็บไซต์เพิ่มขึ้น และยังสอดคล้องกับงานวิจัยของพระมหาสมณวิมล ปภาโส (อิทธินิม) (2561: ก) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การบริหารจัดการสำนักปฏิบัติธรรมในเขตกรุงเทพมหานคร ตามหลักสัปปายะ 7” ผลการวิจัยพบว่า การบริหารจัดการสำนักปฏิบัติธรรมในเขตกรุงเทพมหานคร ตามหลักสัปปายะ 7 พบว่า โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก และรายด้านทุกด้าน อยู่ในระดับมาก ผลการเปรียบเทียบความคิดเห็นต่อการบริหารจัดการสำนักปฏิบัติธรรม ในเขตกรุงเทพมหานคร ตามหลักสัปปายะ 7 จำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคล พบว่า ผู้ปฏิบัติธรรมที่มีเพศ อายุการศึกษา อาชีพ และจำนวนครั้งที่ปฏิบัติต่างกัน มีความคิดเห็นต่อการบริหารจัดการสำนักปฏิบัติธรรม ในเขตกรุงเทพมหานคร ตามหลักสัปปายะ 7 โดยรวม ไม่แตกต่างกัน ข้อเสนอแนะต่อการบริหารจัดการสำนักปฏิบัติธรรมในเขตกรุงเทพมหานคร ตามหลักสัปปายะ 7 จากการสัมภาษณ์สรุปได้ว่า 1) ด้านอาวาสสัปปายะ ที่อยู่เหมาะสม ควรเป็นที่สบาย สงบ ปราศจากผู้คนสัญจรไปมา ปลอดภัย 2) ด้านโคจรสัปปายะ การเดินทางเหมาะสม ต้องมีทางโคจร หรือทางเดินไปมาได้สะดวก 3) ด้านภัสสสัปปายะ การพูดคุยเหมาะสม ควรมีการสนทนา พูดคุยกันแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อการปฏิบัติได้ฟังสิ่งที่จะทำให้จิตใจเกิดศรัทธา วิริยะ อุตสาหะ ความสงบระงับในการที่จะทำความเพียร 4) ด้านบุคคลสัปปายะ บุคคลเหมาะสม ควรมีบุคคลที่อยู่ร่วมกัน เป็นผู้ตั้งมั่นในศีลธรรม มีความสันโดษ มกน้อย ชักจูงแนะนำไปในทางที่จะเป็นประโยชน์ต่อการทำความเพียร 5) ด้านโภชนสัปปายะ อาหารเหมาะสม ควรเป็นอาหารที่สบายต่อความเป็นอยู่ในอัฐภาพ 6) ด้านอุตสัปปายะ อากาศเหมาะสม ควรมีอากาศที่เหมาะสม 7) ด้านอิริยาบถสัปปายะ อิริยาบถเหมาะสม ควรมีอิริยาบถทั้ง 4 ยืน เดิน นั่ง นอน เหมาะสมแก่การปฏิบัติธรรม

6. ข้อเสนอแนะ

6.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. ผู้นำชุมชน วัด และภาครัฐ ต้องมีการประสานความร่วมมือกันในการจัดเวทีรับฟังความต้องการของประชาชนในการพัฒนาวัด
2. ผู้นำชุมชน วัด และภาครัฐ ต้องมีการนำข้อคิดเห็นของประชาชนมาบูรณาการในการพัฒนาวัดให้เป็นพื้นที่สัปปายะ
3. ผู้นำชุมชน วัด และภาครัฐ ร่วมกันพัฒนาพื้นที่วัดให้เป็นสถานที่สะอาด ร่มรื่น ปลอดภัย พร้อมเป็นแหล่งเรียนรู้
4. ผู้นำชุมชน วัด และภาครัฐ มีการร่วมมือในการต่อยอดการพัฒนาแหล่งการเรียนรู้อื่น ๆ ให้เป็นแหล่งสัปปายะ เหมือนการพัฒนาวัด โดยการใช้วัดเป็นโมเดลในการพัฒนา
5. ผู้บริหารองค์กรหรือผู้นำชุมชนและคณะกรรมการบริหารชุมชน ประสานความร่วมมือกับภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน ร่วมกันดูแล อนุรักษ์พื้นที่ไว้ ไม่ให้เกิดความเสื่อมโทรม เหมาะแก่การมาท่องเที่ยวและเรียนรู้

6.2 ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

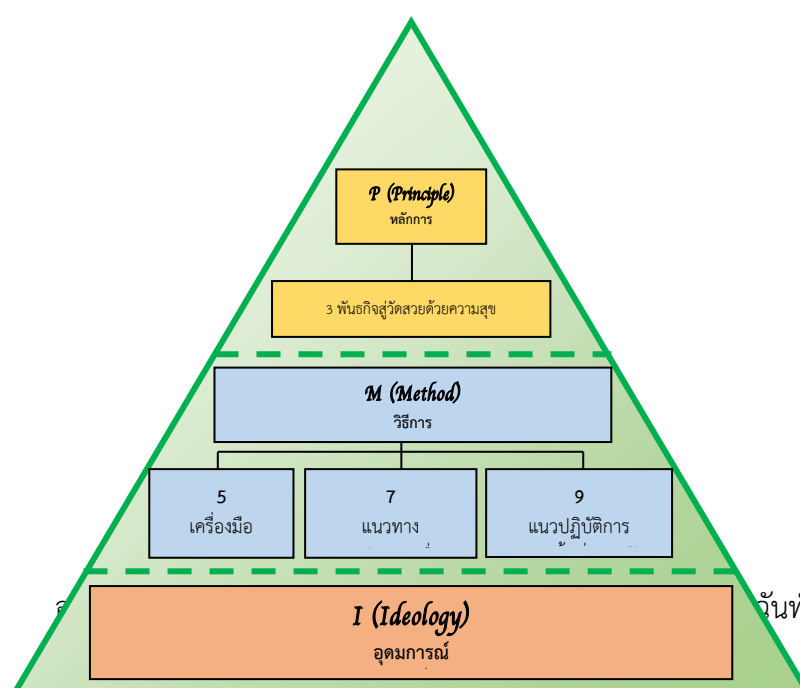
1. ควรทำการศึกษาวิจัย “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาวัด ตามโครงการวัด ประชา รัฐ สร้างสุข”
2. ควรทำการศึกษาวิจัย “การบูรณาการความร่วมมือระหว่างภาครัฐ ชุมชน และวัด ตามโครงการวัด ประชา รัฐ สร้างสุข”
3. ควรทำการศึกษาวิจัย “การประเมินผลการพัฒนาวัด ตามโครงการวัด ประชา รัฐ สร้างสุข”

7. องค์ความรู้ที่ได้รับ

จากการศึกษาเรื่องการเสริมสร้างความปรองดองสมานฉันท์ เพื่อยกระดับการพัฒนา วัด ประชา รัฐ ในจังหวัดสงขลา ทั้งจากแนวคิดทฤษฎี ดำรง การสัมภาษณ์ การเสวนาของผู้ทรงความรู้แล้วนั้น สามารถทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับ “การเสริมสร้างความปรองดองสมานฉันท์ เพื่อยกระดับการพัฒนา วัด ประชา รัฐ ในจังหวัดสงขลา” เรียกว่า PMI Model (Principle) ประกอบด้วย P (Principle) คือ หลักการ คือ การนำ 3 พันธกิจสู่วัดสวยด้วยความสุขมาใช้ในการดำเนินการพัฒนา ประกอบด้วย 1) การพัฒนาพื้นที่ทางกายภาพของวัดแต่ละชุมชนให้สะอาด ร่มรื่น สวยงามเป็นสถานที่สัปปายะ 2) การพัฒนาพื้นที่ทางสังคมและการเรียนรู้ของวัดและชุมชนด้วยวิถีวัฒนธรรมเชิงพุทธ และ 3) การพัฒนาพื้นที่จิตใจ/ปัญญาของวัดและชุมชน ตามแนวพระพุทธศาสนา M (Method) คือ วิธีการ คือ การนำเครื่องมือ 5-7-9 มาใช้ ประกอบด้วย 5 ส ได้แก่ สะสาง (การเสียสละ) สะดวก (การมีสติในการจัดการ) สะอาด (การดูแลรักษาวัด และชุมชน) สร้างมาตรฐาน (การเคารพความถูกต้อง) สร้างวินัย (การรักษาธรรมวินัย) 7 แนวทางดำเนินการเพื่อสร้างสัปปายะ มีขั้นตอน

ดำเนินการ คือ 1) กำหนดคณะกรรมการโครงการ 2) ประกาศนโยบาย 3) การอบรมให้ความรู้ 4) การสำรวจและวิเคราะห์พื้นที่ 5) จัดทำแผนปรับปรุง 6) ลงมือปฏิบัติ 7) สรุปผลการดำเนินการ 9 แนวปฏิบัติการพัฒนาพื้นที่สู่วัดสร้างสันติสุข มีขั้นตอนดำเนินการพัฒนา/ปรับปรุง คือ 1) ป้ายชื่อวัด บริเวณหน้าวัด แผนผังโดยสังเขป 2) การจัดการจราจร ป้ายจราจรและที่จอดรถ 3) การจัดระบบคลัง ควบคุมการเบิก – จ่าย 4) ห้องน้ำ 5) การจัดการขยะ 6) สภาพแวดล้อมทั่วไป 7) ระบบไฟฟ้า 8) โรงครัว 9) อาคารเสนาสนะต่าง ๆ ภายในวัด I (Ideology) คือ อุดมการณ์ คือ การเสริมสร้างความปรองดองสมานฉันท์ เพื่อยกระดับการพัฒนาวัด ประชา รัฐ ในจังหวัดสงขลา ดังนี้

เอกสารอ้างอิง

- กุศลสิน ศรียาภัย. (2555). การพัฒนาจิตใจ: หลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน. เข้าถึงได้จาก <http://www.luangta.com> (สืบค้นเมื่อ 25 เมษายน 2566).
- กุศลสิน ศรียาภัย. (2556). การพัฒนาจิตใจ: การปฏิรูปการสื่อสาร. เข้าถึงได้จาก <http://www.luangta.com> (สืบค้นเมื่อ 25 เมษายน 2566).
- คณะกรรมการฝ่ายสาธารณูปการ ของมหาเถรสมาคม. (2563). คู่มือแนวปฏิบัติ โครงการวัด ประชา รัฐ. เข้าถึงได้จาก [http:// www.wat3579.com](http://www.wat3579.com) (สืบค้นเมื่อ 20 มีนาคม 2566).

- จำนง อติวัฒนสิทธิ์. (2548). **สังคมิวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- พระครูสิริธรรมบัณฑิต และคณะ. (2564). รูปแบบการพัฒนาวัดด้วยวิถี 5 ส โครงการวัด ประชา รัฐ สร้างสุข ของวัดมิ่งเมืองมูล. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาธนีสร จันทวนโณ (วรตันติ) และคณะ. (2562). **รูปแบบการบูรณาการหลังนยุคและหลักพุทธธรรมแห่งสปปายะ เพื่อการพัฒนาวัดสร้างสุขในสังคมดิจิทัล**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเซนจอห์น.
- พระมหาสมณวิล ปภาโส (อิหนิม). (2561). การบริหารจัดการสำนักปฏิบัติธรรมในเขต กรุงเทพมหานคร ตามหลักสปปายะ 7. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธบริหารการศึกษา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาเสงี่ยม สุวโจ (มณีนวษ์). (2561). รูปแบบการพัฒนาวัดสร้างสุขด้วยสปปายะตามแนวพุทธจิตวิทยา. **ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธจิตวิทยา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระอธิการเสด็จ ปฎิภาโร (เการาช). (2564). การสร้างความปรองดองและสมานฉันท์ของหมู่บ้านรักษาศีล 5 ชุมชนวังประจบ อำเภอมือง จังหวัดตาก. *Journal of Roi Kaensarn Academi*, 7(2), 144-156.
- สุภาวดี บุญมี. (2558). **สันติภาพ สันติวิธี สมานฉันท์และวิถีแห่งความปรองดอง**. เข้าถึงได้จาก <http://www.southinsider.com> (สืบค้นเมื่อ 18 มีนาคม 2566).
- อชิมุตโต. (2558). **สามัคคีปรองดอง**. เข้าถึงได้จาก <http://board.palungjit.org> (สืบค้นเมื่อ 12 เมษายน 2566).